

P2
T50

А. В. ТОЗЫЯКОВ.

№ 8014

Статья №

АКТАРДЫН МЭНЭЗИ.

(1921-де 22 жыл-
дардагы іүрүм).

ХИТРОСТЬ ДЕЛ
КУУЧЫН-ОЙЫН, 3 БОЛҮКТҮ.

Ойрот Областын Литературный
Коллегиязы чыгарган Улалу--1927 j.

1921 жылда. Жайгыда кызылдардан качып, Мэңдэш дэгэн кижиге, өзөктин бажына тайгаа көчүп чыкты. Ол Мэңдэштиң балдары 6 болгон жааны 18 жашту кыс ады Сырга, өскөзи оок балдар, кой күдэттэн бир 13 жашту уулчак бар болгон, ады Бөкту. Ол айылдан раак эмес, бир 4 чакрым жердэ, бандиттар-ла жуулажып турган кызыл партизандар турган, ол партизандар ортозында Санаш дэп, бир жаш уул болгон, ол уул Мэңдэштиң кызын Сырганы алар болуп эрмэктэжип турган. Бандиттардан кандый-ла табыш укса, партизандарга жэтирип турган.

Баштапкы бөлүк.

(Мэңдэш бала-барказы-ла, база бир Сары-жаак дэп кижиге, экинчизи Куран дэп кижиге ол айылда отурулар).

Мэңдэш. Бу кызылдардын солдаттары айылдын жанына кэлип жаткылап алала, кнжээ амыр бэрглэбэй турулар. Ол бистин качып, турган көөркийлэр, аш курсак жок кыйналып турган болбой кайтсын?

Сары-жаан. Ол көөркийлэр, бисти бу кызылдардан айрып алар кэрэгиндэ, турушкылап жат. Бистин уулдар ологго ылтам алдырбас болбой, Чуй ичиндэ Карман чэрүлү туру, Кайгородов Оймондой-ла Каан-Жабаган жаар барды, бала кызылдарди бүртүп түжэр болбой?

Мэгдэш. Байа түндэ, Карманныг карындажы Тавар кэлип жүргэн, онын куучыны болзо, Иркүттэ канныг карындажы Макайла каан болгон, эм Иркүттэн бэри жуулап кэлэтэн дэп куучындады.

Сары-јаан. Јэ, карын, бу кызыл ийтэрдинг тындарын кыйгылагай эдэ. Кижиг амыраар эдэ.

Сырга. Кызылдар слэрди амырагнай канайып туру, бойыгардын јаманыгар учун амрабай јазыгар. Бир аай кызылдарга болушкан болзоор бу качып турган нэмэлэрдинг ончозын туткулап алар эдэ; слэр ологды јажырып, ологго болушуп турганыгарда, шакпырг болбой кайдар, Олог ойноп жүргэн эмэс.

Мэгдэш. Сэндэ эрмэк јок. Јаш бала јаан улустардын эрмэгининг ортозына нэ кирижэр, ондо-ла аяк-казанын күдүп отурап кэрэк.

Сырга. Слэр јаанда болзо, эрмэгээр тэскэри учун айдадым. Јэ онды-ла болзо, актар слэрди мэкэлэп, азык-түлүк аларга јат.

Сары-јаан. Јэ, акыр, балам, мэнинг сөзимди ук: кызылдар озо баштап кэлэрдэ, алтай улусты тоногондо өлтүргэн-дэ, оны нэ дэп айдазын?

Сырга. Тонсгэн, өлтүргэн болзо, алтай байа бойынын јаманынын кэрэгиндэ ондый болды. Ол Сатунин-ла Кайгородовтын мэкэзинэ кирбэс кэрэк болгон. Бир эбэш албаты, Орустын калын јурты-ла канайып жуулажар болуп, ологдын мэкэзинэ кирэр. Слэр мылтык алып жуулашпаган болзоор ондый болбос эдэ.

Мэгдэш, Сырга, мэн саа айгпай кайтым! Сэн јаш кижиг, нэмэнинг аайын билбэс, тэгин

эрмэкти нэ айдазын, јаан улустын ортозына нэ кирижэзин. Нэни көргөн, нэни уккан бэлыл куучындайзын?

Сары-јаак. Эмдиги балдар ондый ийнэ, јаан улустарды эрмэк айттырбас.

Сырга. Слэрди эрмэк айтпагар дэп турган кижидок. Эрмэктэнэр болзо, нэмэни төзинэн бэри шүүп эрмэктэнэр кэрэк. Слэрдинг эрмэгээр бу качып жүргэн-качкындардын төгини, мэкэзи.

Куран. (Улустардын эрмэгин тындап отурала айтты):

Мэн сананып отурзам, бу баланын эрмэги чын! Актар бисти мэкэлэп, азык түлүк-лэ аларга јат. Озогы антарылган каан эм кайданг кэлзин, ол ончо төгүн.

Мэгдэш. Айдарда слэр Товардын айткан сөзинэ бүтгпэй, туругар-ба? Олор качып-та турган болзо, айландра тил алыжып јат. Бу кызылданг нэни көрөлө, олорды јакшызынып тураар?

Куран. Кызыл-да бискэ јаманын јэтиргэн док. Кижидок өлтүргэн, болзо, удурлажып јуулашкан кижилэрди өлтүргэн, качып турган бандиттарга азык бэрип, тыл јэтирип тургандарды өлтүргэн. Озогы байлар, бий-каан болуп турган-јайзандар байала бисти бандиттар айрып алар, озогы аайынча, док-јойуды кыстап, јип, јүрэр болорыбис дэп, сананып бандиттарды тыгыдып турган болбой кайсын?

Сырга, Ол өбөгөннинг айтканы чын.

Мэгдэш. Сэн унчукпай отур дэп, саа канчаазын айдар? Эм ада-энэннинг сөзин укпаска

отурун-ба? Онойып барза коомой нэмэ болор болбой!

Сырга. Јэ, мэни канайып ийэригэр, сөзим укпады дэзэ, јаан болзо сүрүп ийгэйигэр база. Эм кызылдын јагында, кижиге согор јаг јок болуп јат.

Курап. Мэн бу јуукта јүргэм, ондо куучындап турган куучынды угар болзо, кандый јакшы: озо байлар, јайзандар, бийлэр јок-јойудын күчи-лэ јаткан. Јокту кижиге јон ортозына эрмэк айтпайтан; билэрдэ болзо айтпас, бай, ол эмэзэ јайзан сагыжы јэдикпэс-тэ эрмэги тэскэри-дэ болзо, ол айдар учурлу болгон. Эмди ондый эмэс, байда, бийдэ үн јок; јокту кижиге эрмэк айдар учурлу, база үй кижиге эрмэкти айдар, јамаа турар учурлу. Эмдиги башкаруу јоктулардын башкаруузы.

Мэн дэш. Јэ, көрөрим слэрдин бий каан болуп турганыгарды!.. Карын кадыттардан јайзандар тудуп алзаар, бир сүрэкэй нэмэ ондо болор.

Сырга. Кадыт кижиге, кижиге эмэс-пэ, ошкош кижиге, эр улустар-ла тунгай сагышту; јакшы сагышту үй кижиге, эр кижидэн артык башкараар.

Мэн дэш. Ем, јайзан бий болойын дэп, ада энэннин сөзин укпай отурун-ба! Барзан, сэни, кэм тудуп туру. Јымжай, калын бэргэн катым дэзэ, нэкэп алгай!

Сырга. Калын јизин дэп, слэрди кэм айткан... Јаш баланын аракызын ичсин. сатсын дэп, кэм слэрди айбылада. Јымжайга барар күүним јок. Калын јигэн кижиге бойыгар төлөп бэргэйзээр.

Мэндэш. Мундый кижининг сөзин укпас, көрмөсти, канайып ийэр. Кызыл дэп нэмэ табылган, озогы жаңды үрәп, бусты. Бала-баркада кижини сөзин тообос болды.

Сары-жаан: Ондый-ла нэмэ болды.

Куран. Бу мунда, бир качкын көрмөстөр бар, олардын кэрэгиндэ, јон шакпырап јат. Солдаттар јүрүп, канча ат барып јат. Көрмөстөрдин ончозын тудуп алатан болзо, јон амыраар эди.

Мэндэш. Бандит-көөркийлэр, сәни амыратпай канайып туру. Тууда-ташта качып јүргән улустардын нә јамандаар,— айткылаар.

Куран. Айткылаза кандый, олардын кэрэгинде түймәән болуп турганы төгүн эмәе; сләрдин оларго болужып, ачынатанаар јок.

Мэндэш. Сән отуруп алып, кызылдардын адаанын нә алып отурун, Куран? Бу ийт срангай-ла кызылдардын ичи-бууры болзо бәриптир. Кийиндә көрүшкәйибис.

Куран. Сән, тәгинә-лә јәргә нәнинг учун ийт дэп айтын? Сән, озогына бодоп отурган болорын-ба? Јок, эмди ондый жаң јок эмәй! Байала мән дийлә, кижини табына айдып алатан.

Мэндэш. Былыраба, йт, мәнинг айлымнаг ары чык! Сәндий ийт-лә эрмәктәжәр күүним јок. Бандигтарга айдып, сәндий нәмәни аттырып салар кәрәк.

Куран. Та, кәмибис аттыратаг болбогой көргөйлә! (б о й ы ч ы г ы п а л ы п ј ү р э б э р д и).

Мэндэш. Бу нәмә, кызылдарына барып коптонып ийәлә, чындап, кижини өлтүртүп салбазын,

Сырга. Куранды көрөрөрдө, ондый јоктусамтар, ондо јаман сагыш јок.

Сары-јаак. Кайдан көрөр оны, айтса айдып-та ийэтнэ, киче оүдэргэ болбос.

Мэндэш Слэр өбөгөн, мээ бир үч крэзи кой сыйып бэригэр. Тавар бүгүн кэлэрим дэгэн, азык бэлэттэп салар кэрэк.

Сары-јаак. Кайсын, кой сойорго узак эмэс.

Мэндэш. Сырга, ол Боктуды кыйгыр, малын айдап кэлзин.

Сырга. (Э жиккэ чыгала), Бокту...у...у малын бэри айдап кэл (дэп кыйгырып ийэлэ ойто кирди).

(Мал кэлгэн кийиндэ, Сары-јаак эшиккэ чыгып кой сойды).

Сырга. Бозуларым көрөтөм (дэп чыгып јүрө бэрди).

Кожого.

2-чи бөлүк.

Бозу көрөөчи болуп барган Сырга, агаштын ортозыла јажынып партизандардын турган јэринэ бады.

Санаш. (Сырганын кэлип јатканын көрөлө удра јүгүрүп барып) Јакшы-ба, солун нэ бар? Нэни көрдин укктын?

Сырга. Көргөн уккан нэмэ јок. Ончо-ло амыр. Слер јакшы туругар-ба? Бандиттардын табыжы кандый болуп туру?

Санаш. Бандиттар кайда баазын, бу агашташты-ла аралап салгылап турбай база. Кэчэ бистин разведка, бу үстүги јанындагы өзөктин

Бажына барып, адыжып кэлгэн. Слэрдинг аайылга кижиге жүрди-бэ?

Сырга. Байа түндэ. Товар кэлип барган, төгүнди база салган-ла. Каанын карындажы Ма-кайла дэп кижиге бар бэди. Ол Иркут дэп јэрдэ каан болгон дэп куучындады. Јэ, онын канча төгүнүн куучындап калатан эдэ.

Санаш. Ол Товар слердинг аайылга база кэлгэйнэ?

Сырга. Бүгүн түндэ, кэлип азык алар болгон. Адам, Сары-јаакка үч кой сойдырып јат. Јэ, көөркийим, мэн саа болуп айдып јадым. Сэн көзимэ көрүнүп кэлгэндэ, ада-энэмдэ, өскөдө-дэ нэмэ ундула бэрэт. Јэ, оморды канайып ийэр, база айдадым, сананар болор-бо дэп, бандитар-дынгла сөзин угар улустарды канайып ийэин.

Санаш. Јэ, эккем, сэнинг коркорынг јок. Бис сэнигадангы, өлтүрбэзибис; јаан болзо, эбэш коркыткайлык база. Сэнинг бискэ јэтиргэн јакшынг учун, оны тынг катулабазыбис.

Сырга. Јэ, канайып ийэтэн эдээр бойыгар-да, маа, көөркийим, сэнинг-лэ эзэн амырын кэрэк. Сэн канайып, — канайып калзаг ол тужунда мэндэ-дэ жүрүм јок. Бир јангыс күн сэни көрбөгөмдө, буурым оорый бэрэт, көөркийим!

Санаш. Сэнинг ондыйынгы мэндэ билип турум. Бу бандит дэп нэмэдэнг эзэн амыр јада калзам ол тужунда, экү айрылышпай, аайыл-јуртту болуп јадарыбыс.

Сырга. Ол күнди сакыырга күч нэмэ болып јат. Ол күн качан болбогой? Ада-энэмнинг

сагыжы башка, мэнийи база башка. Онын учун маа омор-ло кожо јадарга күч болуп јат.

Санаш. Онызын билип турум, эkkэм. Ја, канайып ийэр, анча сакыбаган эмэс, бу јайына сакызанг, көөркийим!

Сырга. Сакыза канайып калзын. Эм тургуза сэн мунда јуук турун күнүн заин туштажып јадыбыс; үскө раак јзргэ барзанг, сэнинг эзэн амырынды укпай санааркап өлүп калар кижн болбойым.

Санаш. Ја, акыр, эkkэм, улустар бисти көргилэп туру, узак турарга болбос, бистинг јааны-быска баралык, көргөн укканынды айдып бэр. Ол бис экүдинг нак јүргэнибисти билэр.

Сырга. Ол кайданг билэр, сэн айтынг-ба, көөркийим, јэ, кэм-дэ билзэ кайдайын, јангыс-ла сэни көргөмдө, өскөзи маа бирдэ нэмээ бодолбойт.

Санаш. Онынг ончозын мэн билип турум. Ја, баралын. (Јаанына кэлгилэди). Бу баланынг ады Сырга, адазы Мэнгдэш дэп кижн. Слэргэ көргөнинг укканын айдарга кэлди. Ја, Сырга, куучыдап бэр, командир бойы тил билэр.

Командир: Слэрдинг айылда, нэ табыш бар? Кижн көрөр уккадый нэ бар?

Сырга. Табыш јок. Кижн-дэ көргөдий, уккадый нэмэ көрбөдим. Байагы түндэ Карманынг карындажы Товар дэп, кижн кэлип барган. Куучыны Иркуттэ Макайла дэп кижн, озогы каанынг карындажы каан болгон, эм ононг бэри кызылдарды јуулайтан дэп, куучындады, база Кайгородов Кан-Јабаган јар баады, Чуйды тө-

мөн Карман түжэтэн, Кадын ол янында Сэмэнэк дэп кижиге отрядту дэп куучындады,

Командир. Товардын отряды канча крэзи, оны айтты-ба?

Сырга. Жок.

Командир. Турган јэри кайда, оны айтты-ба?

Сырга. Ийнэкэйдиге бажында, тайкада дэп айткан.

Командир. Товар слэрдинге айылга база кэлэрим дэди-бэ.

Сырга. Бүгүн түндэ кэлип эт азык алатам дэгэн, таа бойы кэлгэй, та кижилэр ийгэй, онын јартын јакшы билбэй турум.

Командир. Кайгородов Кан-Јабаган јаар качан барган, канча конгон оны айтты-ба?

Сырга. Байа түндэ эки конгон дэп турган.

Командир. Карманнын отрядында канча кижиге бар дэп айтты?

Сырга. Онын тоозын укпадым.

Командир. Сэмэнэк Кадыннын ол янында, кайда туру дэп, куучындады?

Сырга. Бий суудын бажында дэп, айткан.

Командир. Карманнын түжэрин айтты-ба?

Сырга. Кайгородов Кан-Јабаганды алып ийзэ, ол тужунда Карман бу төмөн түжүп, Кабаровка-ла Ондайды јуулайтан. Сэмэнэк дэп кижиге Чамал дэп јерди барып јуулайтан дэп, айтты.

Командир. Санаш бэри кэл, взводный командирга айт: 20 кижиге бүгүн түндэ, Мэндэш айлына кэлгэн бандиттарды, каруулдап тударга бэлэн болзын; түн кирзэ-лэ атанар. Онон баш-

ка Ондойго бичик алып барар бир кижн чыгарзын. Онын кийиндэ, бу баланы үдэжип сал.

Санаш. Жэ, кайсын.

Командир. Жэ, Сырга, эм јаан улустарын сэни тапай калбазын. Боо кэлип барганынды билгилэп алза, омор саа ачынар. Онын кийиндэ, сэни бэри божотбоско каруул салар, ол эмэзэ бандиттар билип алза, саа јаман болор.

Сырга. Жэ, өрөкөн, адам бандиттардын мэ-кэзинэ кирип алала, бойынын тэнэги-лэ оморго болужып јат. Мэн слэрдэн сурап турум, онын катулабагар.

Ком. Корукпа, аданды катулабазыбыс, сэнин эткэн јакшын учун. Јакшы болзын мэн барып уулдарымды башкарып көрөйин.

Сырга. Жэ, јакшы болзын өрөкөн! (командир чыгып алып јүрэ бэрдн).

Санаш. Жэ, Сырга, мэн бүгүн ары-бэри барбазым, командир сэни үдэжип сал дэгэн. Омор 20 кижн бүгүн слэрдн айылды каруулдаарга барар. Көрмөстөрди тудуп алза кайдат.

Сырга. Мэн ундуп салыптырым, командирга айдар кэрэк болгон. Бандиттар кэлзэ, мэн одун эш алып јүргэн кнжи болуп, эжиккэ чыгып јөткүрүп ийзэм, ол тушта јарт кэлгэни ондо болор.

Санаш. Акыр, мэн командирга барып айдып салайын (јүрэ бэрдн).

Сырга. (Јаңыскаан тура калала). Бу бир бандит дэп көрмөстөр табылган, Санаш көөркий, омор-ло јуулужар дэп јүрүп, канайып-канайып өлүп калза, ол тужунда мэндэ

јүрүм јок. Кайран көөркийм, качан экү табыш-кайыбыс?

Санаш. (О й т о к э л э л э).

Эккэм, сэн јагыскан, туруп алып нэни эр-мэктэнип турун?

Сырга. Јэ, көөркийим, оны угуп алып кай-дазын.

Санаш. Баралык мэн сэни эбэш үдэжип салайын.

Сырга. Јэ, баралык, Акыр, сэн маа эбэш куучын айдып бэр, мен сурайын, сэн-маа јакшы јазап ончозын айдып бэр. Айыл раак эмэс, мэн јана бэрбэй.

Санаш. Нэни сурайын дэп турун. Эккэм айт, билгэдийимди куучындап бэрэйн.

Сырга. Эм албаты-јонды башкарып турган башкаруудын ады-јолы нэ? Ол маа кэрэк, ада-энэмэдэ, туура-да улустарга куучындарга, маа ошкош бандитка-да куучындарым, мэн олордын бир-дэ эбэш јалтанбазым.

Сакаш. Эмдиги башкаруу јоктулардын баш-каруу, байлар, билэр эмдиги башкаруда јок. Озо-гы кижии јийттэн јутпалар эмди токтогон. Эмди-ги јагда, кандый-ла кижии түнгэй, орус тили-лэ „товарищ“ дэп айдар, алтайла „нөкөр“. Эмдиги башкаруудын ады Рабоче-Крестьянский дэп башкаруу албатыдан талду-лу улус турар учур-лу, кандый-ла кэрэкти олор јөптөжип бүдүрэт-тэн кэрэгиндэ „Совет“ дэп айдар,

Сырга. Эмдиги јагда, кижини албан-ла ки-жээ бэрэр, албанла кижии алып бэрэр јан бар-ба?

Санаш. Ондый јан јок. Озогы аайынча

јаш баланың аракызын ичип, калың алар јан јок. Кыс бала күүни јеткән кижээ барар, уул кижи күүни јеткән кижи алар. Албан-ла бэрэтән,-алып бэрэтән јан јок. Албала кижээ бэрэрдән болгой эмди кайындаарда јан јок. Үй кижи канайда-ла јүрәйн дэзэ бойының табы.

Сырга. Айдарда, ада-энәм, мени албан-ла Јылмайга бэрип болбос туру, көөркийим! Мән коркуп јүргәм, кижини санаазы јэтпэс кижээ бэрглэп ийбэзин, эм коркорым јок.

Санаш. Эм бис-лэ јуулажып турган бандиттар, бийләрдин, байлардың јалчылары, озор, озордың мэкэзинэ кирип алып јуулажып јат. Ол бандиттарга туштап, нәмәнин аайын, јакшы јазап куучындап бэрзэ, озор санаалу улус, сагыш алынар эдэ. кижи озорго туштааргада болбос, көрзөлө адып киргилэгэй бэргэй база.

Сырга. Озор бистин айылга јаантайын јүргүлэп јат мән озорго куучындап көрөйн, кайткай эмэш.

Санаш. Кайсын, көөркийим, сәни балшамнак дэп көргүлэбэй баргай база.

Сырга. Кэрэк бар-ба озордон коркуп турган кижи јок. Мән бу јан учун, озор-ло туружарымла, нэ болзо ол болзын.

Санаш. Сән, өөйнән өтпө, көөркийим, јаан сагышту нәмэлэр, сәни канайып-канайып салбазын.

Сырга. Канайып ийэр озор мәни?

Санаш. Өлтүрүп-тэ салар, тудуп алып, кыйнаар болзо кайдарын?

Сырга. Өлтүрүп салардан башка, мәни

алып барып, нэ эдэр, фойлорына-ла чаптык бол-бой база.

Санаш. Јаман сагышту нэмэлэр, нэни эт-пэс дэп айдар, нэни-дэ болзо, кылынар.

Сырга. Јэ, коркуба, көөркийим, чэбэрлэ-нэйин. Акыр, эм јанар кэрэк чала удай бэрдим ошкош, уй-сай кэлип, бозулар эмип салбазын.

Санаш. Көөркийим, эkkэм, сэни божодор күүним јок. Канайып ийэйин, јангайзын база!

Сырга. Мэниң-дэ сэнэнг айрылып јанар күүним јок. Бу бандиг дэп көрмөстөр эмэс бол-зо, мэн, сэн-лэ кожо слэрдинг айылга јүрэ бэ-рэм эдим.

Санаш. Јэ, анча шыралбаган, кыйналбаган эдибис, база бир эбэшкэ кыйналып, кунугып јүргэйи бис!

Сырга. Јэ, јакшы болзын, көөркийим, эм качан туштажарыбыс?

Санаш. Та, билбэй турум, командир божот-со, слердинг айылга барарым. Бис екүдинг алы-жарга турганыбысты сэниң ада-энэнг билэр-бэ?

Сырга. Јок, билгилэбэс.

Санаш. Ондый болзо, эртэн мэн слэрдинг айылга барайын. Јэ, јакшы болзын, эkkэм, јан, улустарың чугулдажа бэрбэзин. (Окшоны-жып јат, Сырга кайа көрө-көрө баады, Санаш кийнинэнгары көрүп туруп калды).

Көжөгө.

Үчүнчи бөлүк.

Санаш. Эртэн эшириндэ Мэндэштиң айлына баады. Ол айылда Сары-жаак, Күчпэк база бир 4 крэзи кижиге отурды.

(Санаш айылга кирэлэ, айылдың ээзилэ, ондо отургандарла якшылашты).

Мэндэш. Бу бистинг бир кээк алтай уулар, та канайып калган нэмэлэр болбой, кызылдарга кожылып алып, бойының алтай улустарыла жуулажып турар?

Санаш. Слэр, өрөкөн, нэмэни тэскэри шүүп эрмэктэнип отураар.

Мэндэш. Эм кызыл болуп ала, нэмэ билэр сүрэккэй эр мэн дэп отурган болбой кайдар?

Сырга. Слэр, ааја, эрмэктинг аайына чыкпай ол кижиге эрмэк айткалакта, кижининг үсти орто баспагар.

Мэндэш. Сэн, баа база, унустың эрмэгининг ортозына кирижэ бэргэн бэдин? Унчукпай отур.

Сырга. Јэ, унчукпайын, тэгин эрмэктинг аайын айтым кижининг эрмэгин сагыбай үстү орто барарыгарда.

Сары-жаак Мэндэш өбөгөн, нэмэннинг жартын айдарда, Сырга ортозына кирижэ бэрди. Туразынаң угарга-да јаман, оок балдар, јаан улустардың эрмэгинэ киришкинде.

Сырга Слердинг-де кирижэрээр јок. Слэрдэн эрмэк сураган кижиге јок.

Санаш. Јэ, акыр, өбөгөн, слердинг ачына-

раар јок. Мэниг кызыл болгоным төгүн эмэс; кызыл эмэс болгон болзом, мэн бу качкын-боскын, актардын јалчылары бандиттар-ла јуулажып јүрбэс эдэм. Слэр, чуулдабагар, мэн кызылдын учурын слергэ јазап, айдып бэрэйн.

Мэгдэш. Эм, кызылдын јагына үүрэнгэн, сүрэкэй кижн болуп, куучиндаын дэп отурун-ба?

Санаш, Үүрэнгэним-дэ јок-ла, јэ ондый-да болзо, көргөн укканымды айдайын, чугулдабазаар, өбөгөн!

Мэгдэш. Јок. Сэниг төгүниг, сэниг мэккэн угар кижн јок.

Сырга. Ол кижн эрмэк айдайын-ба деп сураарда не болбой отураар. Онын эрмэгин уксар, слэрдин кулагаар, үзүлип, түжүп калар-ба.

Мэгдэш. Јэ, акыр, Сырга, бу сэн кайткан бала болоттон. Кижн сөзин укпас. Сэн онойып отуруп, маа кыскашла бажын јара сокторып алдын!

Санаш Сырга, сэн јаан улустар-ла арчашпа. (Тыш кары ийт үйрди, Сырга чыга жүгүрди, айтты:) Баа көрмөстөр кэлип јат. (Бойы јок болуп калды. Сырга кой күдүп жүргэн Боктуга барып айтты:) сэн капшагай төмөн барып кызылдарга айт, бистин айылда бандиттар кэлген. Санашты тудуп алган дэп айт. Капшай, бар, мал турбай нэгэ барар. (Бойы ойто айлына кэлди. Айлына кирип кэлэлэ көрзө, Санашты тудуп күлүп алыптыры. Унчукпай отурды).

Мэгдэш. Сырга, бу бистинг айылчылар кэлди, капшагай казан ас, көөркийлэр, аштаган болор.

Сырга. Казан аспазым, азар болзо, энэм аскайла, айылчы кижн булардый болор-бо, айылга кирэлэ, тэгин отурган кижини тудуп күлүп салаттан. Кылыктары јаман, бу ийттэрдин!

1-й банд. Бу бала, бу бир кызыл көрөмөскө нэ болужат. Мунда байала бир нэмэ бар болор.

2-й банд. Ондый, кадыттардын ончозы адып салар кэрэк.

Мэгдэш Бу бала, бойынын тэнэги-лэ куучындап отурбай. Слердинг оо ачынараар јок. Сен, Сырга, унчукпай отур.

Сырга. Адар болзон, адып сал, сэнэн коркор кижн јок. Эм мылтыгынг-ла мэни коркыдайын дэп отурунг-ба? Ондый-ла бэлэн коркор кижн јок болбой!

Мэгдэш. Сен, Сырга, былырабай, казанынг ас.

Сырга. Аспазым. (бойы чыгып алып јүрө бэрди).

1-й банд. Ол бала, сүрэкэй јакшы, бала болгон, бүгүн канайып калган болбогой? Бу бир кызыл көрөмөскө болужып, чугулдап турган болбос-по?

Мэгдэш Јэ, онын, тэнэк нэмэнинг эрмэгин, база эрмэккэ бодоп туругар-ба? Бойынын тэнэк сагыжы-ла онойып јүрбэй. Эмэгэн казан ас! Бу улус аштаган болор, јэрдэ качып јүргэн улус, тойо ажанып јүрү дэп отурунг-ба?

(Эмэгэни казан асты. Бандиттардын бир жааны Санашты шылап туру).

1-й банд. Сэн, Санаш, сагыжыңа нэ кирэрдэ, кызылдарга кожылып алып, бис-лэ жуулажып жүринг? Сэнин кызылын нэмэ болбос. Удабас, бис слэрди, бу төмөн бүртүп түжерибис. Бистин чэрү тың, бис слэрди нэмээ бодобозыбыс. Кызылын ды чачып ойто каан тударыбыс.

Санаш. Мэн жуулашпай кайдайын, эмдиги турган жан Совет жан, Ишмэкчи-лэ Крестьянын башкаруу, нэ-лэ башкаруу эмди албаты-јоннын колына киргэн. Озогы бийлэр, каандар, кижиийтэн байлар, ончозы јок болды. Карын мэн бодозом, слэр бийлэрдин, байларлын мэкэзинэ кирип алып, ологго кул болуп, бойыгардын јон албатынын башкаруу-ла удурлажып жуулажып жүрүп јазыгар. Бу кайа-ташка качып жүрүп, канчаазып жуулажып кадарыгар. Бу качышты токтодып айыл-јуртка јанып, бала-барказын, мал-ажын көрүп амыр јуртап јадар кэрэк. Јэ бу слэрдин качып жүргэнигэрдэн нэ туза болор, албаты јонго шакпырт, бойыгарга шыра. Эм кижии өлтүрбэй јат, түжүп, јанар кэрэк.

(Санашты шылап турган бандит унчукпай, бажын төмөн салып отуруп ийди. Сырга айылга кирди, отурды, өскө улустар ол-бу деп эрмэктэжип отуры. Сырга улус көрбөс сабаааында Санашка умдады, нөкөрлөринг кэлип јат, деп).

1-кы банд. Санаш, сөзинг бэр, мэни өлтүрт-

лэзим дэл, мэн боо кыйналганча, мылгыгымды табыштырала жанатам. Чын, бис јонго шакпырт эдип јадыбыс, бойыбыска-да кыйын.

Мэндэш. Бу слэр јаан кижн канайып отураар, кызылдын мэкэзинэ кирп.

1-ны банд. Јок, мэкэ эмэс, мэн онын ончозын билп јүргэм, јангыс өлтүрэр болор дэл, коркуп турбай. өлтүрбэс болзо, кэм јок түжэр.

Санаш. Јок, өрөкөн өлтүрбэс, бойымнын јүрэр јажым-ла антыгып турум. Јанаар, слэргэ удостоверение бичик чийп бэрэр, ол тушта слэргэ бир-дэ кижн тийбэс.

1-ны банд. Јэ, акыр, бу көөркийди нэ кыйнаар, божодор кэрэк. (С а н а ш т ы н г к ү л ү - ү н ч э ч т и).

2-чи банд. Сэн, көрмөс, ол кижининг күлү-үн нэ чэчп турун, эм кызылга болужайын дэл турун-ба, уулар бу экүди тудаар, экилэзин күлү-үр кэрэк, слэр-дэ отурган улустар тудужаар.

(С а н а ш - л а 1 - к ы б а н д и т т ы к ү - л ү ү р б о л у п о н ч о з ы т у р у п - л а ч ы к - л а д ы, о л э к ү о л о р г о а л д ы р т п а й у д р а т у д у ш к у л а й б э р д и. О н о й ы п т у р у ж у п т у р г а н ч а, э ж и к а ч ы л ы п к ы з ы л д а р к и р д и, о л т у д у ж у п т у р - г а н у л у с т а р к ö р б э й к а л д ы. К ы з ы л - д а р к и р э л э м ы л т ы к т а р ы н у л а п а л д ы. К о м а н д и р а й д ы й и й д и а й т ы).

Командир. Колдорыгар өрө көдүрүгэр!

(С а н а ш б о й ы н ы н н ö к ö р л ö р и н, 2-чи бандитты магдайы орго јуду-рук-ла саларда, кижн јэргэ барып

тушти, өскөлөри колдорын көдүрүп тургулап койдордо, командир мылтыктарын жууп алды, окторун айрып алды, кармандарын кодорып кандый-ла нэмэлэрин ончо айрып алды)

Санаш. Бу бандитка тийбэргэр, бу көөркий эмэс болзо, бу ийтэр бүгүн боо мэни өктүргүлөп салар эди. Өскөлөлөрүн та канайып ийэтэн эдээр, бойыгар билээр.

Командир. Бис кижини өлтүрбэй жадыбыс. Тударын-тударыбыс, жаандарга табыштырар; олардын кэрэгин жаргы билэр, бурулаза жаргы бурулазын, бистин жаргы эдип, кижини өлтүрөр жагыбыс жок.

Мэнгдэш. Сырга, бу улуска казан ассан, ол Боктуду кыйгарар кэрэк, малын бэри айдап кэлзин, мал өлтүрөр кэрэк.

Командир. Бискэ боо, чайлап эттөп отуурага бош жок, бу улусту алып барып шылай-ла аткара кэрэк. Слэр Мэнгдэш өбөгөн кожо барар, слэр дэ. база шылу бар.

Мэнгдэш. Мэн качып жүргөн качкын эмэс, айлы-журтымда амыр-ла жаткан кижини, мэн-дэ нэ шылу, нэ жаман бар?

Командир. Сэн, Мэнгдэш, көп эрмэктэн-бэ, мэн саа айткам кожо бар дэп, унчукпай барар-ла кэрэк. Мойноор болзон, жаман болор.

Сырга. Слэр, өрөкөн, адама чугулдабагар, ол тэгин онойып турбай, барбай кайда бараттан эди.

Мэгдэш. Сэн, Сырга, улустыг эрмэгинин ортозына киришпэ?

Сырга. Барбай кайда барараар. Мэн слэргэ канча айткам, бу бандит дэп нэмэлэр-лэ танышпагар, ологго азык-түлүк бэрбэгэр дэп, эм алганыгар ол.

Мэгдэш. Жэ, Сырга, токтозонг, бу кэрэги жок эрмэкти нэ эрмэктэнэзинг. Баратан болзо, баргайым-ла. Командир бойы билгэй база, кайдаар эдэтэн эди.

Командир. Слэр, өбөгөн,— коркубагар, слэрд ары-бэри этпэзим. Шылай-ла ойто жандырып ийэрим. Коркороор жок. (Н ө к ө р л ө р и н э а й т ы:) Жэ, товарищтар, бу улусты айдап алып бистинг штабка алып бараар, ондо шылу эдэр кэрэк, онын кийиндэ Ондойдын жаан штабка табыштырар. Бу Мэгдэш өбөгөндү таштабагар. (Кызылдын салдаттар-ты) Мэгдэш өбөгөндү айдап алып жүргилэй бэрди.)

Командир. Санаш, сэн жанызын-ба, боо эбэш айылдайзын-ба?

Санаш. Мэн слэргэ кэрэк жок болзом, боо жада калайын. Байа бандиттары кэлэ-лэ кижини тудуп алат эмэш-пэ?

Командир. Якшы каруулданып турар кэрэк. Көрмөстөр кэлэлэ, чындап жаман этпэзин. Жэ, якшы аяктанып тур! Жашкы болзын!

(Командир чыгып жүрэ бэрди. Айылда Санаш, Сары-жаак, Сырга ээнзи-лэ база бир 3 крэзи кижияртты).

Санаш. Акыр, өбөгөндөр, слэр ол бандиттар-

га болужып, бисти күлүүргэ нэ санандыгар? Слэрдин ол кылыгаар, сүрэкэй жаман, мэн слергэ, ачынып овы командирга айтпадым. Онон башка слэрди, ол бандиттар-ла кожо айдаар эди.

Сары-жаак. Айдудан, өлүмнэн, кэм коркуп туру, алтай јери учун өлзө-дэ кайдар, өскө улус түнгэй өлүп турбай база!

Сырга. Бу, Сары-жаак өбөгөн сүрэкэй жаман кижиге! Көрөрдө јылмайып калган нэмэ, ондо кылык бар. Сагыжы жаман.

Санаш. Сэн Сырга тэскэри эрмэк айдып јазын. Бистин алтай кижиге, бичик билбэс, тил билбэс, карануй түндий болуп јат. Бичик билэр болзо, ол газэт-эш кычырып, нэмэнин аайын көрүп, отурар эди. Сары-жаакты-да сјинэн өткүрә бурулаары јок. Ол бичик, тил билэр болзо онойын айтпас эди. Сары-жаак, бандиттан өскө нэмэ көрбөй јат; эрмэктэшкэни јангыс олор. Бандиттар, кандый-ла төгүн-мэкэни куучындап бэргэндэ, абшыйак, нэмэни онойдо шүүп куучындап јат.

Сырга. Нэмэнин аайын билбэс болзо, бандит сөзүнэ бүттпэй, сельскийдын јуунына јүрэр кэрэкэ нэ-лэ нэмэнин аайын ондо угар. Јуунга барган кижиге, кызыл болгоны ол дэп, качкылап тураттанда, буларды канайып ијэр.

Санаш. Бандиттар бисти јамандап, кандый-ла куучын айдып бэргэндэ, бу мундый өбөгөндөр, оо бүдүп, бисти жаман көрүп јат. Албаты—јон учун, чын туружып турган улус бис. Бандиттар слэрдэн азык-түлүк алып јииргэ, слэрди мэкэлэп јат; слэр дэзэ олордын сөзинэ бүдүп

алып, эмдиги турган албаты-јоннын бойынын башкаруун јаман көрүп јазыгар. Бандиттын жүрүминдэ узак јок, олор бу алтайга-ла айланыжып турала јылыып калар нэмэ, јагыс бистин алтайга шакпырт эдип, артып калган малыбысты үзэ јигилэгэй база онон башка, олордон бир-дэ туза јэтпэс. Слер, Сады-Јаак, олордын сөзинэ бүттпэй кандый билгидий улустын куучынын угуп, јуунду јэргэ жүрүп, ондо нэ куучын бүдүп јат ишти, кэрэкти канайда башкарап дэп јөптөжип јат, оны угар кэрэк.

Сары-јаан. Јуунга канайып жүрэтэн-эди, бандиттаргар билзэ, кижини, кызыл болдын дэп, өлтүргилэп, салбай.

Санаш. Слэр олор-ло јуулажып турган эмэс, јуунга жүргэн кижини өлтүрэтэн, кандый тэнэк бандит болгон ол.

Сары-јаак. Слэр, мында узак турарар-ба?

Санаш. Бу бандиттар божобойынча, бис мынаг барбас болбой. Јэ мэн эртэн јанып јадым. Кэчэ итирдэ, Ондойдын штабынаг бичик кэлгэн, мэни солдаатан божоп јанзын дэп.

Сырга. (О турган кижини бойында билбэй калтыр, кыйгырып ийгэнин)
Мэн кожо барарым-ба көөркий!

Санаш. Та, онызын билбэй турум, улустарын нэ дэп айтпагай, мэнийи болза, кожо барар кэрэк.

Энэзи. Бу, көрмөс, кайдаар барарын куучындайт. Эм болбосто, кызылдын салдаадын ээчип, тэнийн дэп отурун-ба?

Сырга. Слэрдиг аракы ичкэн јэрэгэргэ мэн

барбазым. Јаш баланың аракызын ичсин дэп, слэрди кэм айтты Јымжайды көрөр күүним јок. Калың алган болзоор, адам төлөп бэргэй база. Эмди озогы албан јаш јок, күүни јэтпэс кижээ, кижи бэрэтэн. Мэнин күүним бу Санашта, мэн оо барарым. Оноң айрылып јада калбазым.

Энэзи. Сэнин табың болбой кайсын. Санаган сагыш-ла јүрө берэтэн. Адаң нэ дэп айдар. Адаң уккан кийиндэ, сэни атың камчызы-ла сойор. Албаты—јонноң бискэ ујат. Балазы кызылдың салдадын ээчий бэргэн дэп айдар. Мэн ондый нэмэни уканча, торт өлүп каларым, оның ујадына кэм чыдаар.

Санаш. Слэр өрөкөннинг, ачынараар јок. Сырганың айтканы чын, јэ ондый-да болзо, јэтрэ айдып албай отуры. Эмдиги јанга эр-кадыт дэп ылгал јок, кандый-да кижи болзо, кэрэккэ турар, оның үстүнэ, озогы чакта јаш баланың аракызын ичэлэ, калыңын јийлэ јаанап кэлгэн кийиндэ, баланың күүни јэтпэс-тэ болзо, албан-ла байгы арагы ичкэн јэринэ бэрип ијэтэн. Эмди ондый калың јиир албанла эргэ бэрэр јаш јок. Јаанап кэлгэн баланың бойының күүниндэ, талдап алган кижизинэ барар учурму.

Энэзи. Сэн-дэ нэ болзын, кадыт аларга отурган кижидэ. Јүзүн—јүүр јаш, закон таап учундап отурбай кайсын.

Сары-јаак. Јэ слэрдинг-дэ кыйыжараар јок эмтир. Сырга ошкош бу уулдан айрылбас. Ко-жо барары јарт көрүнүп отуры.

Сырга. Бу, Сары-јаактың сагыжына нэ ки-

рэрдэ, бискэ болужуп отуру-нэ? Јок бу тэгиндү эмэс.

Сары-јаан. Бу бандиттарды таштап, кызылдарга нөкөр болотом. Чындап, бандиттар бистэн азык түлүк аларга бисти мэкэлэп јат. Эм онызын јарт таныдым. Мынынг кийдиндэ олор-јаар болор кижии јок.

Мэгдэш. (Онойып отурганча Мэгдэш кирип айтты): Бу командир нсмэнинг ончозын билэр эмтир, бистинг айылга. Товардын канча кэлгэнин, нэни куучындаганын, канча кой азык алганын, ончозын билэр: Мэни шылаарда, јажырып куучындаарым-да айтты, сэн өбөгөн мэкэлэбэ, Јаман болор, кэрэк мундый—мундый болгон дэп айдарда, барар јэр јок ончазын јараштра куучындап бэрдим.

Энэзи. Бандит—сандидын сагдразын сенин, бу отурган Сырга дэп кызын, ол Санаш дэп уул-ла кожо барарга отуру. Сенин кичэгэнинг бандит-ла, айлы јуртынды, бала—барканды јакшы башкарбас табына салып ийгэн, эм алганын ол. Албаты-јон, кызын, кызылдын салдаадын эчип јүрэ бэрди дэп айдар. Ол тужунда уйалбай, јон ортозына канайыц јүрэринг?

Мэгдэш. Нэни айдазын мэн аайына чыкпай отурум?

Энэзи. Ол отурган Санаш дэп уул эртэн отрядтан божоп јанатам дийт. Сырга- кызын, мэн Санаш-ла кожо барар кижии, онон өскө кижээ барбазым дийт. Эм экү, бүгүн төмөн штабка түжэлэ, эртэн онон ары баратан дэжэт.

Мэгдэш. Сэн, Сырга јүүлбэ, карый бэргэн

ада-энэнди уйтка салба, ол ондый тап јок бала кайдаг кэлгэн, кижилэ көрзө ээчий бэрэтэнг.

Сырга. Мэн кижээ барзам, слэр оног нэ уйалтанаар? Ондый уйатту нэмэ болордо слэр мәниг аракымды нэ ичкәнигәр?

Мәндәш. Ичәтән јанду нәмәни ичбәй кайдар. Бала болзо, аракызын ичкән јәргә барар учурлу. Ол озодон турган јанг, ондо уйат јок.

Сырга. Эмдиги јанда, күүни јәтнәс кижээ, кижини албанла бәрбәс јанду. Албан-ла кижини кижээ бәргән кижилә, калыг јигән кижилә, закон-ла артаа кирәр учурму.

Мәндәш. Баланыг калыгын јибәстә, тәгинә-лә оны нэ азраар.

Сәнеш. Кижилә садар јанг јок. Ол мал эмәс. Ошкони кижилә түнгәй кижилә. Акыр, күн ажып брат ошкони, эм јанын көрөр туру.

Сырга. Мән сәнәг јада калбазым, кожо бартам. Мән, сән јок јүрүп болбозым. Буурым төгүнүп өлүн галарым.

Сәнеш. Јә барар болзо, баралык! Мәнде туруш јок.

Мәндәш. Бу эку јүүлә бәргән болбой!

Сырга. Јүүлгән кижилә јок. Јурт кәнорго братгән кижилә, јүүлгәк кижилә болор-бо?

Мәндәш. Јок, нәмә болбос, бу әкүдинг кылыгыг кә мандрга барын айтпаганча, (чыгып сала бәрди.)

Сәнеш. Јә, Сырга, ишыйдыш, баралык күн ашарга јәтә бәрди. Байа бандиттары кәлип кижилә турула алсабы.

Сырга. Јэ, улус, маа нэмэ бэрэр эмэс, бу кийип отурган тон өдүклэ-лэ баргайым база Јэ, јакшы болзын энэ, слэрдинг сөзигәрди укпады дэп мэгэ чугулдабагар. (Ончозы-ла эзэн-дэшти, энэзи колын бэрбэди. Јэ, кологорды бэрбәрдә канайып ийәйин. Јэ, Санаш, јүрәлик! (Экучыгып јүрә бәрди).

Энэзи. (Отуруп калала, бир канча болгон кийиндә, айтты):

Кызыл дэп јаң табылган, јаң ончозы бу-зулды. Öрө турган кудайды јок этти, озогы ал-батынын јаңын бусты.

Көжөгө.

Учы.

У Л А Л А.
Типографско-Издательское
Объединение „Ойратский Край“

Тираж 1050

Облит № 506